

Sophia Perennis

Print ISSN: 2251-8932/Online ISSN:2676-6140

Web Address: Javidankherad.ir

Email: javidankherad@irip.ac.ir

Tel: +982167238208

Attribution-NonCommercial 4.0 International

(CC BY-NC 4.0)

Open Access Journal

SOPHIA PERENNIS*The Semiannual Journal of Sapiential Wisdom and Philosophy*

Vol. 20, Number 1, spring and summer 2023, Serial Number 43

**Jesus of Thomas
Jesus's Image in The Gospel of Thomas**

pp.101-124

DOI: 10.22034/IW.2022.354411.1640

Mehran RAhbari*

Abstract

This research indicates that in the Gospel of Thomas, a noncanonical gospel, Jesus is portrayed simply as a human being, suggesting that his essence is similar to that of other individuals. Unlike in traditional narratives, Jesus is not depicted as being crucified for the redemption of sins, nor does he experience death and resurrection during Easter. Instead, he articulates a transformative promise: those who partake of his teachings will attain a life

* PhD in the religions and comparative mysticism. E-mail:

mrahbari121@gmail.com

Recived date: 11/11/2022

Accepted date: 3/8/2023

akin to his, free from the grasp of death. In the Gospel of Thomas, Jesus imparts his esoteric wisdom through distinctive statements, brief dialogues, and parables, emphasizing illumination over the conventional concepts of sin and repentance for salvation. The focus is on the living Jesus, disassociated from the atonement narrative of Adam and Eve's transgressions. Jesus, in the gospel of Thomas, emerges as a divine guide, aiming to unveil the path to spiritual enlightenment for his followers.

Key words: Early Christianity, Nag Hammadi Library, Jesus, The Gospel of Thomas, Historical Jesus

Extended Abstract

Archaeological discoveries have provided researchers with valuable resources to better understand ancient conditions. A significant find is the Nag Hammadi Library, uncovered 70 years ago, containing 52 ancient Christian texts. Among them, the Gospel of Thomas stands out, previously known only through church writings as heretical. Some scholars view it as a wisdom text from early Christianity, influencing Matthew and Luke's Gospels. The Gospel of Thomas emphasizes a non-miraculous, worldly perspective, highlighting the importance of understanding the saying of "the living Jesus" for avoiding spiritual death.

Since the discovery of the Gospel of Thomas, researchers have explored its significance in historical studies of Jesus. Scholars divide on its importance: some consider it a primitive text, emphasizing its role in reconstructing the life and teachings of historical Jesus, while others view it as later, Gnostic, or both, casting doubt on its value for historical inquiry. Scholars like John Dominic Crossan acknowledge Thomas as an early document, predating the canonical Gospels. Despite historical controversies, it is now recognized as a significant document for studying Christian roots and historical Jesus.

The text discusses similarities between the portrayal of Jesus in canonical and non-canonical Gospels. It suggests parallels between Jesus and the living Buddha in Eastern texts, indicating cultural exchange between Christians and Thomasian Buddhists in South India. The Gospel of Thomas, resembling the Gospel of John, emphasizes mystical and wisdom-oriented themes. In John, Jesus is depicted as the Holy One, the Son of God, and the Word incarnate. The contrast with the Gospel of Thomas lies in the absence of a focus on Jesus' crucifixion in the latter, challenging the exclusive divinity attributed to Jesus in John.

The Gospel of Thomas begins with the sentence, "These are the secret sayings that the living Jesus spoke, and Judas Thomas recorded." Emphasizing Jesus' living nature is a recurring theme in this unofficial gospel. Scholars interpret it as a sign of the potential separation of early Christian communities from Jews or as a reflection of deep conflicts between Gnostic Christians and Jews in the second century AD. However, the spiritual significance surpasses the historical context, stressing the believer's constant awareness of the living Lord. Jesus warns about focusing solely on

the "living One," avoiding death by understanding his teachings. The ambiguity revolves around life, death, and the unity of origin, aligning with Gnostic ideas.

The nature of Jesus in the Gospel of Thomas is explored in various dialogues, emphasizing self-awareness. Jesus identifies himself as the "Son of Man" and the fiery essence of the kingdom, distinct from earthly leaders. He refers to himself as the cornerstone rejected by builders, echoing Psalm 118. In conversations, Jesus urges understanding beyond external appearances, emphasizing inner truth. He rejects titles like "Master," emphasizing "unity". The Gospel uniquely focuses on self-discovery, deterring reliance on external knowledge. Jesus encourages disciples to seek self-awareness, warning against external distractions from inner illumination.

The message of Jesus in the Gospel of Thomas revolves around soteriology, emphasizing salvation through spiritual knowledge. Jesus, described as "alive," imparts esoteric wisdom to chosen disciples, guiding them towards the realm of light and the Father's kingdom. He urges followers to transcend material concerns and emphasizes self-awareness for salvation. Jesus, the unifier, advocates a life focused on spiritual understanding rather than material pursuits. In Thomas, salvation lies in acquiring the key knowledge, gnosis, leading to a reunion with the divine. The Gospel focuses on Jesus' salvific teachings rather than doctrinal details, emphasizing self-realization and the pursuit of a meaningful existence.

Jesus in the Gospel of Thomas speaks of his authority, offering eternal life to those who understand his words and conveying esoteric "living Jesus" sayings in a distinct tone and structure. Thomas portrays Jesus not as a crucified savior but as a source of wisdom and power, emphasizing spiritual teachings through enigmatic dialogues and short parables. In this gospel, Jesus embodies a universal light, eschewing physical miracles or explicit prophecies. Unlike official Christian theology, Thomas aligns more closely with Islamic views of Jesus, presenting him as an eternal presence, a unifier imparting self-awareness, accessible to all. The understanding of Jesus's words requires no specific interpreter, encouraging individuals to directly grasp their spiritual significance. Within the chosen disciples, Thomas stands out, coexisting with Jesus yet also designating Jacob as the righteous successor and leader of future Christians.

References

- Bruce, Frederick, *Jesus and Christian Origins Outside the New Testament*, Eerdmans Pub Co., 1974.
- Crossan, John D., *The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant*, San Francisco, HarperCollins, 1991.
- Ehrman, Bart D., *Lost Scriptures*, Oxford University Press, 2003.
- Funk, Robert W., and et al., *The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus*, San Francisco, Harper San Francisco, 1993.

- Grant, Robert and Freedman, David, *The Secret Sayings of Jesus according to The Gospel of Thomas*, Fontana Books, 1960.
- Meier, John P., *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus*, New York, Doubleday, 1994.
- Meyer, Marvin W., *The Gospel of Thomas: The Hidden Sayings of Jesus*, San Francisco, Harper & Collins, 1992.
- Wilson, Robert McL., *Studies in Gospel of Thomas*, A. R. Mowbray & Co. Limited, 1960.

این مقاله دارای درجه
علمی-پژوهشی است

مجله علمی جاویدان‌خرد، شماره ۴۳، بهار و تابستان ۱۴۰۲، صفحات

عیسایِ توماس

نگاهی به تصویر عیسی در انجیل توماس

مهران رهبری*

چکیده

انجیل توماس یکی از مهم‌ترین متون کشف‌شده در کتابخانه نجع حمادی مصر است که در حدود هفتاد سال پیش به دست آمد و به نظر بسیاری از پژوهشگران حوزه مسیحیت نخستین حاوی آموزه‌های اصیل عیسی است. برخلاف سایر اناجیل رسمی، عیسایِ توماس «فقط» عیسی است و فردی غیرعادی مطرح نمی‌شود. او برای گناهان هیچ‌کس به صلیب کشیده نشده و نمی‌میرد و در عید پاک نیز از گور برنخاسته و قیام نمی‌کند بلکه به همه نوید می‌دهد که در صورت پیروی از او، مانند او خواهند شد. عیسی در قالب گفته‌های منحصر به فرد، گفتگوها یا مثل‌های کوتاه، آموزه‌های عرفانی خود را مطرح می‌کند و به جای گناه و توبه از اشراق سخن می‌گوید. عیسای زنده‌ای که نیامده است تا ما را به خاطر گناه ازلی آدم و حوا نجات دهد، بلکه به عنوان مرشدی الهی و نجات‌دهنده‌ای ربّانی قصد دارد دریچه‌ای به شناخت روحانی برای مخاطبانش بگشاید تا طعم مرگ را نچشند.

کلیدواژه‌ها: عیسی، مسیحیت نخستین، کتابخانه نجع حمادی، عیسی، انجیل توماس، عیسای تاریخی

* دانش‌آموخته دکتری رشته ادیان و عرفان تطبیقی. رایانامه mrahbari121@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۵/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۸/۲۰

مقدمه و بیان مسأله

اکتشافات باستان‌شناسی منابع قابل توجهی را در اختیار محققان قرار داده است تا در پرتو آن بتوانند به درک بهتری از شرایط روزگاران قدیم دست یابند، یکی از موارد یافتن مجموعه نفیس متون نجع حمادی است. حدود هفتاد سال پیش و بر اثر اتفاقی ساده یکی از بزرگ‌ترین کشفیات قرن بیستم رقم خورد. دو برادر مصری در منطقه‌ای به نام نجع حمادی کوزه‌ای سفالین را یافتند که بعدها به نام کتابخانه نجع حمادی (Nag Hammadi Library) معروف شدند، بسیاری از نوشته‌های یافت شده این مجموعه که تا قبل از کشف‌شان، تنها نامی را برجا گذاشته بودند (Ehrman, 2003: 19) در پیچ‌های نو و تازه را برای فهم مسیحیت نخستین گشود. این اسناد آموزه‌های مسیحیت اولیه را ارائه می‌دهد؛ آموزه‌هایی که تاکنون تنها توسط پدران کلیسا برای ما روایت شده بودند (Robinson, 1990: ix) و این بار و بدون واژه آن دسته از مسیحیانی که توسط اربابان کلیسا بدعت‌گذار نامیده شده بودند، از طریق این متون می‌توانستند سخن خود را بازگو کنند. یکی از مهم‌ترین نوشته‌های کتابخانه نجع حمادی که از همان ابتدا توجه پژوهشگران را به خود جلب کرد، *انجیل توماس* است؛ متنی کامل که تا قبل از این کشف فقط در نوشته‌های آبای کلیسا و البته به عنوان متنی بدعت‌آمیز از آن یاد شده بود. به عنوان نمونه هیپولیتوس، یکی از پدران کلیسا و متوفای ۲۳۵ م، می‌گوید که گروهی بدعت‌گذار با استناد به انجیلی که آن را *انجیل توماس* می‌نامند، از طبیعتی سخن می‌گویند که هم زمان پنهان و آشکار است و آن را ملکوت و بهشت آسمانی دانسته‌اند که باید در وجود انسان جستجو شود (Hippolytus, 1886: 5/89) یا مثلاً آریگن، یکی از آبای کلیسا و متوفای ۲۵۴ م، نیز در نوشته خود ضمن تأکید بر تصدیق کلیسا به وجود تنها چهار انجیل، بیان می‌کند که انجیلی منسوب به توماس را می‌شناسد که جزو انجیل‌های بدعت‌آمیز غیررسمی است (Origen, 1996: 6). سیریل اهل اورشلیم، یکی از پدران کلیسا و متوفای ۳۸۶ م، نیز در مواعظ خود *انجیل توماس* را به مانویان منسوب می‌کند که به وسیله آن درصد هستند تا «روح افراد ساده را خراب سازند» (Cyril of Jerusalem, 1839: 50).

انجیل توماس که بنا به اهمیتش لقب انجیل پنجم (Funk and et al, 1993: xviii) از ۱۱۴ عبارت منسوب به عیسی تشکیل گردیده است که از همان ابتدا بسیاری علاقمند به

دانستن محتویات آن بوده‌اند؛ نوشته‌ای با سخنان پرمغز و موجز از گفتارهای رازآمیز «عیسای زنده». برخی محققان از این نوشته حکمی و عرفانی را متنی مربوط به دوران صدر مسیحیت تلقی کرده و از آن به عنوان منبعی برای تدوین انجیل‌های متی و لوقا یاد می‌کنند (Barnstone and Meyer, 2003: 43) و علیرغم اینکه پژوهش‌ها نشان می‌دهد که بسیاری از این گفته‌ها به مواردی که در انجیل هم‌نوا یافت می‌شود، شباهت دارد (Ehrman, 2003: 19-20) اما تفاوت‌های عمده‌ای نیز وجود دارد. در *انجیل توماس* مطالب روایی بسیار کمی دارد و بر خلاف متون رسمی مسیحیت نه معجزه‌ای و نه کرامتی، هیچ ملکوت آخرالزمانی اعلام نمی‌شود و بر این نکته تأکید می‌گردد که دنیا لاشه‌ای بیش نیست که باید از آن عبور کرد (Dunna and Rogerson, 2003: 1573). در این میان نقش «عیسای زنده» برجسته می‌گردد؛ عیسایی که می‌گوید: «آن کس که به معنای این سخنان پی ببرد، طعم مرگ را نمی‌چشد» (گفته ۱).

از زمان کشف *انجیل توماس* پژوهشگران در ضمن بیش از ده‌ها کتاب و صدها مقاله سعی کرده‌اند به پرسش‌هایی که حول و حوش این انجیل غیررسمی مطرح بوده است، پاسخ گویند. یکی از این سؤالات این بوده است که جایگاه *انجیل توماس* در تحقیقات عیسای تاریخی کجاست؛ پرسشی که محققان حوزه صدر مسیحیت را بر اساس اهمیتی که برای *انجیل توماس* قائل بوده‌اند به دو دسته تقسیم کرده است: آنهایی که آن را متنی متقدم قلمداد می‌کنند و به همین دلیل بر اهمیت نقش آن برای بازسازی زندگی و سخنان عیسای تاریخی تأکید دارند و کسانی که آن را متأخر، گنوسی یا هر دو می‌دانند و در نتیجه به ارزش آن برای تحقیق درباره عیسای تاریخی مشکوک هستند. به عنوان نمونه از سوی جان پاول مایر، یکی از چهره‌های برجسته در بین محققان حوزه عیسای تاریخی است که در طرحی پنج جلدی مطالبی را درباره عیسای تاریخی نگاشته است. مایر در جلد اول کتاب خود بخش مهمی را به تحلیل *انجیل توماس* و جایگاه آن در تحقیقات تاریخی عیسی اختصاص می‌دهد (Meier, 1994: 1/124-39). او معتقد است *انجیل توماس* یک معجون عجیب از عرفان، زهد، همه‌خدایی و حتی دوگانه‌انگاری است و به همین جهت نمی‌توان در بحث عیسای تاریخی به آن کاملاً اتکا کرد (Meier, 1994: 1/126).

در آن سو جان دومنیک کروسان، محقق شهیر حوزه پژوهشی عیسای تاریخی، نگارش *انجیل توماس* را در اواسط دهه ۵۰ میلادی و در زمره اولین نوشتارهای سنت مسیحی ذکر می‌کند که پیشتر از چهار انجیل متعارف نوشته شده است. او کتابش را با

فهرستی از گفتارهایی آغاز می‌کند که به عقیده وی صدور آنها از عیسای تاریخی قطعی است و در آن میان، تعدادی از گفتارهای موجود در *انجیل توماس* نیز مشاهده می‌شود (Crossan, 1991: xiii-xxvi).

واقعیت این است که جایگاه *انجیل توماس* درباره عیسای تاریخی بستگی زیادی به تاریخ نگارش، رابطه آن با عهد جدید و نوع چشم‌انداز الهیاتی‌اش دارد به عبارت دیگر، اول باید تکلیف آن سه مشخص شود، بعد عیسای تاریخی (Skinner, 2012: 85) هر چند که به مانند سایر موارد مشابه تاریخی، این موضوع نیز محل تنازع است و بعید است که به اجماع خاصی نیز منجر شود ولی در عین حال دیگر آنچه مهم است آن است که اکنون در حوزه‌های پژوهشی مسیحیت، *انجیل توماس* سند مهمی در جهت مطالعه ریشه‌های سنت مسیحی و عیسای تاریخی در نظر گرفته می‌شود (Patterson, 1995: 119).

در این مقاله فارغ از مباحثات و منازعات تاریخی در صدد هستیم ضمن بیان تفاوت‌های اصلی عیسی توماس با نقش عیسی در *اناجیل رسمی*، به این پرسش پاسخ دهیم که جایگاه عیسی در *انجیل توماس* نه در مقام یک شخصیت تاریخی بلکه از منظری عرفانی و به‌عنوان مرشدی الهی و نجات‌دهنده‌ای ربّانی پردازیم و به این پرسش پاسخ دهیم که این *انجیل* چه نگاهی به عیسی دارد، چه ویژگی‌هایی از او را مطرح می‌شود و او مأموریت و رسالت خود را چه چیزهایی عنوان می‌کند.

عیسی در *اناجیل رسمی* و *انجیل توماس*

شباهت برخی مفاهیم در نوشته‌های کتابخانه نجع حمادی این گمان را به‌وجود آورده است که عیسای زنده در این متون شباهت فراوانی با بودای زنده در شرق دارد؛ گمانه‌زنی که برخی پژوهشگران ضمن تأیید آن بیان داشته‌اند که بوداییان با مسیحیان تومایی در جنوب هند مرتبط بوده‌اند و از این رهگذر با هم تبادل فکری و فرهنگی داشته‌اند (Conze, 1967: 665). همچنین این ارتباط بین مسیحیان اسکندریه و هندوان که از طریق راه‌های تجاری بین دنیای یونانی - رومی و خاور دور برقرار شده بود؛ ادعایی که مورد تأیید برخی چون هیپولیتوس نیز قرار دارد: «هندوان بدعت‌گذار می‌گویند خدا نور است ولی نه مانند نوری که می‌بینیم بلکه برای آنها خدا کلام است؛ نه کلامی که در قالب زبان بیان می‌شود، بلکه کلام گنوس که خردمندان با آن، اسرار پنهان را درمی‌یابند.» (Hippolytus, 1886: 5/37) اما در عین حال مسیحیان راست‌کیش عقیده دارند که عیسی الوهیت کاملی

دارد و در ذات با خدا یکی است و در بشریت نیز در نهایت کمال، ولی از دیگر انسان‌ها متمایز است.

در آن سو، «عیسای زنده» در متون غیررسمی مسیحیت به جای گناه و توبه عهد جدید از اشراق سخن می‌گوید. او نیامده است که ما را به خاطر گناه ازلی آدم و حوا نجات دهد، بلکه راهنمایی الهی است که قصد دارد دریچه‌ای به شناخت روحانی برایمان بگشاید. وقتی شاگرد به شهود می‌رسد و از همان آبی می‌نوشد که عیسی نوشیده است، آنگاه آن دو با هم برابر و به معنایی دیگر یکی می‌شوند. عیسی فردی غیرعادی مطرح نمی‌شود؛ او خود را ربّ کسی نمی‌داند بلکه خود را هم‌سطح دیگران می‌نماید و به همه نوید می‌دهد که در صورت پیروی از او، مانند او خواهند شد (گفته ۱۰۸).

در میان اناجیل رسمی، *انجیل توماس* از جهت مضامین عرفانی با *انجیل یوحنا* شباهت‌های بیشتری دارد؛ انجیلی که با جملاتی شعرگونه از لوگوس الهی آغاز می‌شود. تمام این سخنان حکمت‌آمیز و عرفانی در سراسر *انجیل توماس* نیز مشاهده می‌شود. با ذکر معجزاتی مانند تغییر آب به شراب، که نشانه خوانده می‌شوند، پیش می‌رود؛ نشانه‌هایی که معانی پنهانی دارند. داستان عیسی در *انجیل یوحنا* با روایت مصلوب شدن و ظهورات مختلف عیسی پس از رستاخیز به اوج می‌رسد. این نوع روایت برای سرانجام داستان عیسی به نوعی مانند اناجیل هم‌نواست که توجه ویژه‌ای به مصلوب شدن و رستاخیز او دارند؛ موضوعی که بنابر قول پولس، موضوع اصلی مسیحیان است و او در رساله اوّل پولس رسول به قرن‌تیان تلاش می‌کند این نکته را با قاطعیت به اثبات برساند (اوّل قرن‌تیان، ۱: ۱۷، ۱۸؛ ۴: ۱۵).

در *انجیل یوحنا*، عیسی به عنوان قدّوس خدا (۶: ۶۹)، زاده خدا (۱: ۱۳)، پسر خدا (۱: ۳۴)، پسر انسان (۱: ۵۱؛ ۳: ۱۳)، مسیح (۲۰: ۳۱)، ربّ و استاد (۸: ۱۱؛ ۸: ۱؛ ۴۹: ۱) معرفی می‌شود، موجودی ممتاز که با خدای پدر یکی است، در جهان به صورت ناشناس گام می‌زند و خدایی است متجسّد در پوست و گوشت که هنگام صحبت کردن، سخنش مثل گفتار الهی به نظر می‌رسد. نویسنده *انجیل یوحنا* ضمن ارائه تصویری متفاوت به‌طور واضح در حال نقاشی تصویر کلاسیکی از یحیای تعمیددهنده است تا از طریق او، نقش عیسی را رقم بزند و در این میان یحیی، برخلاف عیسی، هیچ کس نیست؛ او اعتراف می‌کند که نه مسیح است و نه پیامبر آخرالزمان و نه پیامبری دیگر (*یوحنا*، ۱: ۲۱-۲۲). البته شخصیت‌ها نظیر توماس نیز بی‌نصیب نمی‌ماند، به نحوی که بنابر عقیده برخی

پژوهشگران *انجیل یوحنا* (۲۰: ۲۹-۲۴) در پی آن بوده است که جایگاه قهرمان *انجیل توماس* را تضعیف نماید و به همین جهت او را «شکاک» معرفی می‌کند (Pagels, 2004: 72)؛ توماسی که همزاد عیسی و مسئول حفظ حکمت و اسرار اوست (دیباجه *انجیل توماس*).

موقعیت عیسی در *انجیل یوحنا* مانند *انجیل همنوا* و رسائل پولس در موقعیتی کاملاً متضاد با گفتارهای *انجیل توماس* قرار دارد؛ نوشته‌ای که به مصلوب شدن عیسی وقعی نمی‌نهد (Barnstone and Meyer, 2003: 42) و عیسی «فقط» عیسی است. در حقیقت فرق اساسی بین *انجیل یوحنا* و *انجیل توماس* عبارت است از این که *انجیل یوحنا* وجود پیش از تجسد را منحصر در عیسی می‌داند در صورتی که *انجیل توماس* بنابر گفته ۱۹ این انحصار را نمی‌پذیرد (Koester, 1992: 118)، به عبارت دیگر از منظر *انجیل توماس*، حقیقت الهی منحصر در شخص عیسی نیست بلکه عیسی شدن ممکن و در دسترس همگان است.

عیسای توماس؛ عیسای زنده

انجیل توماس با این عبارت آغاز می‌شود: «اینها سخنان سرّی‌ای است که عیسای زنده گفت و یهودا توماس همزاد نوشت.» تأکید بر زنده بودن عیسی نکته‌ای که در جای جای این *انجیل* غیررسمی یافت می‌شود. در گفته‌ای دیگر شاگردان عیسی را مورد خطاب قرار داده، می‌گویند: «بیست و چهار نبی در اسرائیل در تو سخن گفتند» و عیسی در جوابشان آنها را شماتت می‌کند که چرا از «پیامبران درگذشته» نقل قول می‌کنند و آنکه در حضورشان «حیّ و حاضر» است را فرو گذاشته‌اند؟ (گفته ۵۲) نکته‌ای که در اعمال توماس نیز همسان آن را مشاهده می‌کنیم: «از آنجا که به زندگان اعتقاد ندارید، چگونه می‌خواهید به مرده ایمان بیاورید؟ اما نترسید، سرور من عیسی مسیح به شما رحم کرده و با مروت رفتار خواهد کرد» (The Act of Thomas, 1924: 437).

عده‌ای از پژوهشگران وجود این گفته *انجیل توماس* را نشان از جدایی قطعی جامعه مسیحی اولیه از یهودیان می‌دانند و برخی دیگر هم آن را نشانه جدالی عمیق میان جامعه مسیحیان گنوسی با یهودیان در اواسط قرن دوم میلادی ارزیابی می‌کنند (Wilson, 1960: 127) و بعضی نیز بر این باورند که گفته مذکور منعکس‌کننده نگرشی تحقیرآمیز به اظهارات عهد عتیق است (Bruce, 1974: 134) اما در عین حال آنچه اهمیت دارد، حقیقتی

معنوی‌ای است که مهم‌تر از هر واقعیت تاریخی دیگری است: سالک در هر لحظه باید متوجه ولیّ حیّ حاضر باشد. عیسایی که همه جا حاضر است (گفته ۷۷؛ مقایسه کنید با متی، ۱۸: ۲۰، ۲۸: ۲۰) و می‌گوید: «هر جا که دو یا یک باشند، من با اویم» (گفته ۳۰)؛ حضوری همیشگی که برای مؤمنین نویدبخش است (Finegan, 1969: 250).

در گفته‌ای دیگر عیسی بر این نکته پافشاری می‌کند که اعتنا و توجه باید تنها به «یگانه زنده» باشد و ایشان را برحذر می‌دارد که مبادا «بمیرید» و دیگر «نتوانید» او را ببینید (گفته ۵۹). در جای دیگر نیز عیسی می‌گوید: «آنکه حیاتش از یگانه زنده است، مرگ را نمی‌بیند» (گفته ۱۱۱). از آنجایی که در این گفتارها بر اعتنا به «یگانه زنده» اشاره می‌شود، می‌توان آن را با دیباچه *انجیل توماس* قابل قیاس دانست و نتیجه گرفت که «یگانه زنده» همان عیسایی است که در قامت یک مرشد حیّ و حاضر، قدرت نجات افراد از مرگ را دارد (Funk and et al, 1993: 506). برخی دیگر از پژوهشگران نیز معتقدند که کلمه کلیدی «زنده» با عبارت «حیات یافته» در گفته ۵۸ در ارتباط است که در آن از «حیات یافتن» سخن رفته و بر زندگی و مرگ معنوی تأکید شده است (Lüdemann, 2001: 619).

در کل به نظر می‌رسد که در این گفتارها نوعی انذار نهفته شده که طی آن به فرد تذکر داده می‌شود که «اینجا و اکنون» موقعیتی است که باید حقیقت را در قلب خود پیدا کند، زیرا قلب جایگاه آن «یگانه زنده» است و درک این موضوع چیزی نیست که بعد از مرگ بتوانیم آن را بیابیم چراکه در آن زمان دیگر فرصتی باقی نخواهد بود و به همین جهت هر که جان و روحش از آن «یگانه حیّ» باشد، طعم مرگ را نخواهد چشید.

در گفتاری دیگر عیسی اشاره می‌کند که هر چند «آدم» از «قدرتی بزرگ و مکتبی عظیم» به وجود آمد ولی چون «شایسته» نبود، «مرگ» را چشید (گفته ۸۹). از آنجا که عیسی خود را «زنده» می‌داند که طعم مرگ را نخواهد کشید لذا یکی از پژوهشگران معتقد است: «مسیحیان اولیه در توصیف اهمیت عیسی، اغلب از شخصیت افسانه‌ای آدم به عنوان فرصتی برای مقایسه استفاده می‌کرده‌اند و به این وسیله آدم را که مجرای ورود گناه و مسبب خروج از باغ عدن بود، در برابر عیسی که مبشر حیات ابدی است، قرار می‌دادند. طبق این گفته سرنوشت آدم «مرگ» بود، اما بنابر گفته نخست *انجیل توماس*، کسانی که معنای کلمات عیسی را درک می‌کنند، طعم مرگ را نخواهند چشید (Funk and et al, 1993: 518).

منفور دانستن پدر و مادر است، توجه ایشان را به این نکته جلب می‌کند که حیات به «مادر حقیقی» مربوط است و نه مادر ظاهری (گفته ۱۰۱) در این میان برخی بر این عقیده‌اند که در اینجا نیز مانند بسیاری از نوشته‌های گنوسی چون کتاب سرّی یعقوب، انجیل عبرانیان و انجیل فیلیپ منظور از «مادر حقیقی» روح القدس است (Meyer, 1992: 105) که اشاره‌ای است به زندگی‌بخشی ابدی او.

به‌طور کلی مضمون ابهام‌آمیز زندگی و مرگ موجود در تمام این گفتارها ممکن است به یک نظریه گنوسی رایج اشاره داشته باشد که اصل بشر به یک مبدأ و منشأ واحد و یک وحدت نامتمایز باز می‌گردد که بعداً به این دنیا هبوط کرده است (Funk and et al, 1993: 479)؛ دنیایی مرده و سراسر تکثر که در آن جاودانگی نیست. انجیل توماس ضمن آنکه «آدم» را به دلیل گناهش تقبیح می‌کند، کسانی را مورد تمجید قرار می‌دهد که به یکی بودن مبدأ و معاد و به عبارتی وحدت وجود پی برده و زندگی جاودان یافته‌اند. عیسی هم تأکید می‌کند هر که جوای این است که به مبدأ بازگردد و حیات ابدی داشته باشد، باید تنها متوجه آن «یگانه زنده» که همان «عیسای همیشه زنده» است، باشد؛ عیسایی که در میان کلام خود زندگی می‌کند و فرد برای «نچشیدن طعم مرگ» باید کلام عیسی را به معنا بفهمد و درک کند.

ماهیت عیسی

عیسی در گفتارهایی در خصوص ماهیت خود سخن می‌گوید تا از این رهگذر بتواند پیام خود را به مخاطب برساند و در همین حال است که فرصت برای خواننده مهیا می‌شود که عیسی را از زبان خودش بشناسد. عیسی خود را «پسر انسان» معرفی می‌کند که «جایی ندارد تا سر وانهد و بیارامد» (گفته ۸۶) و در عین حال خود را آتشی ملکوتی می‌داند که دوری از او دوری از ملکوت است (گفته ۸۲). عیسی در گفته ۷۷ خود را با صفت «کل» (مقایسه کنید با کولسیان، ۳: ۱۱) و «نور» (مقایسه کنید با یوحنا، ۱: ۹، ۸: ۱۲-۲۰، ۹: ۵) می‌شناساند که بالاتر از نورهای دیگر است. او خود را سنگ زاویه‌ای یا همان سنگ بنا معرفی می‌کند که معماران آن را دور انداخته‌اند (گفته ۶۶؛ مقایسه کنید با اعمال رسولان، ۴: ۱۱)؛ سنگی که بنا بر مزامیر، ۱۱۸: ۲۲-۲۳ خداوند آن را مهم‌ترین سنگ قرار داد، عملی که در چشم بندگان شگفت‌آور می‌نماید؛ عیسایی است که توسط رهبران قوم یهود طرد گردید ولی خداوند او را عزت بخشید (Bruce, 1974: 139).

در *انجیل توماس* گفتگوهای متعددی به صورت پرسش و پاسخ آمده است که ضمن آنها علاوه بر مشخص شدن موقعیت و جایگاه پرسش‌گران و مخاطبان، عیسی تلویحاً یا تصریحاً خود را معرفی می‌کند. عیسی در این گفتارها به‌مانند تمام *انجیل توماس*، حتی اگر از خودش صحبت می‌کند، در صدد است که مخاطبان را برای شناخت گوهر وجودی خود تشویق کند. به عنوان نمونه، عیسی در پاسخ به کسانی که از او می‌پرسند: «ما را بگوی تو کیستی تا به تو ایمان بیاوریم.» (مقایسه کنید با *یوحنا*، ۹: ۳۶). می‌گوید: «شما از ظاهر آسمان و زمین، احوال آنها را در می‌یابید، ولی کسی را که در مقابل شماست، باز نمی‌شناسید و نمی‌دانید چگونه این دم را دریابید» (گفته ۹۱). عیسی گوشزد می‌کند که شما از ظواهر آسمان و زمین باخبرید ولی از سیر درون و انفس غافل؛ شما حقیقت را که بی‌پرده در تجلی است، نمی‌بیند و دم را غنیمت نمی‌دانید.

در گفته‌ای دیگر نیز عیسی در پاسخ سالومه، یکی از زنان پیرو عیسی که از کیستی او می‌پرسد، می‌گوید: «من اویم که از مجرد می‌زید. مرا برخی از چیزهای پدرم داده شده است» و ادامه می‌دهد: «از این رو می‌گویم، اگر کسی خود را مجرد بیابد، سرشار از نور می‌شود، اما اگر خود را متکثر کند، سرشار از تاریکی می‌گردد» (گفته ۶۱)؛ تجردی که در *انجیل توماس* مؤید متمکن شدن در مقام وحدت است و ضمن بیان دوگانگی منبع مرگ و تاریکی، بیان کند که وحدت و تجرد منجر به نور و زندگی می‌شود و تکثر و تفرقه سبب تاریکی (Doresse, 375).

در گفته ۱۳، این بار این عیسی است که از شاگردان می‌خواهد او را با کسی مقایسه کنند و بگویند که به چه چیزی شبیه است. پطرس او را به «فرشته‌ای راست‌کردار» و متی او را به «فیلسوفی خردمند» شبیه می‌داند. اما توماس عیسی را «استاد» خطاب کرده و می‌گوید: «دهانم را یارای آن نیست که بگوید تو به که مانی» عیسی به او می‌گوید: «من استادت نیستم. زیرا از چشمه جوشانی که من پیمان کرده‌ام نوشیده و مست شده‌ای.» و توماس را به کناری می‌برد و «سه چیز» به او می‌گوید. وقتی از توماس می‌پرسند که عیسی به تو چه گفت؟ توماس می‌گوید: «اگر یکی از چیزهایی را که به من گفت به شما بگویم، سنگ برمی‌گیرید و بر من می‌افکنید؛ آتشی از سنگ‌ها بیرون می‌آید و شما را سر به سر می‌سوزاند.» از این گفته برمی‌آید که عهد قدیم و رستگارشناسی‌اش در خصوص آمدن مسیح منتفی است و اینجا دیگر شاهد توصیفاتی که از عیسی در عهد جدید دیده می‌شود، مانند مسیح، خدا و پسر خدای زنده، نیستیم (Grant and Freedman, 1960: 186) بلکه

عیسی توصیفاتى مانند «فرشته‌ای راست‌کردار»، «فیلسوفی خردمند» و یا حتی «استاد» را نمی‌پسندد.

این گفته را همسان‌هایی در هر سه انجیل هم‌نوا دارد، جایی که عیسی از شاگردانش می‌پرسد: «مردمان مرا چه کسی می‌دانند؟» و سپس ادامه می‌دهد: «اما شما مرا چه کسی می‌دانید؟» پاسخ‌های داده شده در *انجیل توماس* کاملاً متفاوت از آنچه در متون رسمی آمده است، می‌باشد و تلاشی برای به تصویر کشیدن عیسی به عنوان یک منجی است. کسانی که به واسطه عیسی به طریق معرفت یا همان گنوس مشرف شده‌اند، از چشمه جوشانی که او تجویز کرده، نوشیده‌اند (گفته ۱۰۸)، خادمان او نیستند بلکه خود اویند و به همین جهت است که عیسی حتی لقب «استاد» را نیز مناسب خود نمی‌داند (Bruce, 1974: 118-9). عیسی در این گفته در پی آن است که سرّ مگوی خود را که حتی برخی از حواریون نیز توانایی شنیدن و فهم آن را ندارند، به فردی امین و صاحب سرّ چون توماس بگوید (گفته ۱۳)، چرا که خود بیان می‌کند: «برای آنان که شایسته اسرارم هستند، اسرارم را می‌گویم» (گفته ۶۲)؛ سرّی که عیسی همگان را از فاش شدن آن بر حذر می‌دارد: «آنچه را قدسی است به سگان مدهید، مبادا که آنها را در مزبله اندازند. درّ و مروارید را پیش خوک می‌فکنید، مبادا که آنها را خرد کنند» (گفته ۹۳).

عیسی وعده داده است: «آن کس که از دهان من بنوشد مانند من می‌شود. خود من او می‌شوم» (گفته ۱۰۸)؛ اشاره‌ای که متضمن نوعی «اتحاد با عیسی» است که از طریق آن فرد در مقام «وحدت» متمکن می‌گردد؛ وحدتی که آن را در تعالیم عرفانی یهود به یکی شدن ملخوت و شخینه تعبیر کرده‌اند (Zimmer, 2016: 288). هر چند ماهیت این اتحاد شرح داده نمی‌شود ولی بسیار قوی و اثرگذار است؛ اتحاد با عیسی، کسب همه فضائل و خیرات است، چرا که عیسی نور است و کلّ (گفته ۷۷) و نزدیکی با او، نزدیکی به ملکوت است (گفته ۸۲). در گفته‌ای دیگر عیسی بیان می‌کند: «هر جا که دو یا یک باشند، من با اویم» (گفته ۳۰) که به نظر می‌رسد مفهوم آن در ارتباط با گفته ۷۷ باشد که اشاره‌ای است بر حضور همیشگی جنبه معنوی عیسی با موجودات و به نوعی تأکید بر «وحدت وجود» و «معیت قیومی» با مخلوقات.

یکی از فرق‌های اساسی *انجیل توماس* با سایر اناجیل رسمی را در این دانست که *انجیل توماس* در پی ترسیم مسیری برای دستیابی فرد به خودشناسی است، نه دانش مربوط به کشف هویت پنهان عیسی. از آنجا که عیسی خویشتن خویش را در حدّ کمال

شناخته است و به مقام «وحدت» رسیده لذا همه چیز را خود و خود را همه چیز می‌داند (گفته ۷۷) و به همین دلیل در *انجیل توماس*، همواره وظیفه عیسی این است که شاگردانش را به سمت خودشناسی راهنمایی کند. هرگاه شاگردان به شناخت ماهیت یا هویت عیسی علاقه نشان دهند، استاد این کنجکاوی را از شخص خود منحرف می‌کند و از شنوندگانش می‌خواهد که به درون خود بنگرند (گفته ۱۳). عیسی در مورد ماهیت خود و اینکه چه کسی یا چگونه است، حدس و گمان را ترویج نمی‌کند و زمانی که توماس پاسخ داد که نمی‌تواند بگوید «استاد» به چه می‌ماند، عیسی اعلام کرد که او «استاد» توماس نیست، زیرا توماس با عیسی برابر شده؛ برابری‌ای که در گفته ۱۰۸ نیز بر آن تصریح شده است چه آنکه عیسی می‌داند که خود آسمانی او با خود آسمانی توماس برابر است و اکنون توماس هویت خود را در تصویر آسمانی خود کشف کرده است. او ضمن اشاره به اینکه «در درون شخص نورانی نور وجود دارد» (گفته ۲۴)، بر وجود جرعه‌های الهی و نورانی درون شاگردانش تأکید می‌کند و خود را نمی‌نمایاند و درباره تبدیل شدن نور به تاریکی هشدار می‌دهد: «اگر او بر نیروزد، تاریکی است.» در یک بیان کلی تأکید *انجیل توماس* بر این است که علاقه شاگردان باید در خودشناسی باشد، و بدون آن، جستجو برای شناخت ماهیت و موقعیت عیسی، یا هر شخص دیگری، در واقع می‌تواند «مانع و حجابی» برای آنچه ضروری‌ترین نوع دانش است، یعنی یافتن بی‌واسطه خویشتن خویش، فراهم آورد. به همین ترتیب جستجوی دانش در مورد اسرار آینده و همچنین آگاهی از گذشته مقدس، حتی پیشگویی‌های کتاب مقدس یهودیان؛ همه اینها در *انجیل توماس* به عنوان مانع و حجاب تلقی می‌شوند (ibid, 285).

پیام عیسی؛ رستگاری

نظرگاه الهیاتی *انجیل توماس* اساساً رستگارشناسی (soteriology) است: «هر که تفسیر این سخنان را بیابد طعم مرگ را نخواهد چشید» (گفته ۱) بر مبنای این نوشته دوران صدر مسیحیت، برگزیدگان باید بدانند که منشأشان در قلمرو نور و ملکوت پدر است (گفتارهای ۴۹ و ۵۰) و عیسی آمده است تا در مورد چگونگی بازگشت به آن مکان رفیع به ایشان تعلیم دهد. طبق *انجیل توماس*، عیسی «زنده» توصیف می‌گردد که این نمایانگر تعالیم عرفانی و باطنی او و دربردارنده حکمتی است که به شاگردان منتخب خود و افرادی که مستحق نجات از دنیای مادی هستند، ارائه می‌دهد (Wilson, 1960: 11-2). عیسی از عالم

علوی آمده تا دانش آگاهانه یا بینش درخشان لازم برای نجات را ارائه دهد؛ دانشی برای گرفتاران در این دنیای دون، کسانی که سخت به آن نیازمندند: «عیسی گفت: من در وسط عالم جای گرفتم و با جسم گوشتین بر آنان ظهور یافتم. همه ایشان را مست دیدم؛ هیچ یک را تشنه ندیدم و جانم برای پسران انسان غمگین شد چون آنان در دل نایبایند و بصیرت ندارند؛ چون تهی به دنیا می‌آیند و می‌خواهند تهی از دنیا بروند. اما چند صبحی مست‌اند. چون از مستی شرابی که نوشیده‌اند به خود باز آیند، توبه خواهند کرد» (گفته ۲۸) و پرسشی را مطرح می‌کند که «چرا مردگان زنده نمی‌شوند و زندگان نخواهند مرد؟» (گفته ۱۱) این ماده است که مرده و بی‌اهمیت است چه آنکه همه چیز جز روح، فانی است. «روزی که یکی بودید، دو شدید» (گفته ۱۱) او یادآوری زمانی را می‌کند که یک روح متحد بودید، اما اکنون در بدن گرفتار شدید و به دو چیز، بدن و روح، تبدیل گشته‌اید، پس روح گرفتار در بدن باید دوباره به دیگر ارواح بپیوندد و به همین دلیل است که عیسی یک متحدکننده (unifier) معرفی می‌شود و نه یک تقسیم‌کننده (divider) (گفته ۷۲).

عیسایی که «نور» است و «کل» و در همه جا حاضر و ناظر (گفته ۷۷)، همگان را دعوت می‌کند که «به نزد او آیند» چرا که یوغ او راحت و حاکمیتش با ملایمت است (گفته ۹۰). او بر این عقیده است که این جهان محل گذر و رهایی است و به همین دلیل سفارش می‌کند که باید «رهگذر بود» (گفته ۴۲) و دل را یک‌دله کرد چه آنکه «ناممکن است که انسان بر دو اسب سوار شود یا دو کمان را بکشد و ناممکن است که خدمتکار دو خواجه را خدمت بگزارد» (گفته ۴۷). عیسی «ملکوت آسمان» را از آن «فقرا» می‌داند (گفته ۵۴) و «رنج‌کشیدگان» را «حیات یافته» می‌خواند (گفته ۵۸). او ضمن تمجید از «گرسنگان» (گفته ۶۹)، توصیه می‌کند که نباید «از بام تا شام و از شام تا بام» به فکر «پوشاک» بود (گفته ۳۶) و جامه‌های فاخر چون شاهان پوشید (گفته ۷۸). عیسی بر این باور است که آنکه دنیا را شناخته است، جسم را دریافته (گفته ۸۰) و معتقد است بهره کسی که بر دنیا «وقوف» یابد، آن را جز «لاشهای» نخواهد یافت (گفته ۵۶). عیسی کسی را که بر بدن تکیه داشته باشد، «بدبخت» می‌داند (گفته ۸۷) و می‌گوید: «هر کس دنیا را بیابد، ثروتمند گردیده و از آن کناره می‌جوید» (گفته ۱۱۰) و «هر کس خود را بیابد، برتر از دنیاست» (گفته ۱۱۱) بنابراین آمدن به این دنیا رستگاری‌ای در پی نخواهد داشت بلکه رفتن از آن است که نجات تلقی می‌شود.

از منظر *انجیل توماس* تنها راهی که منجر به نجات و رستگاری خواهد شد، این است که فرد دانش سرّی را بیاموزد تا بتواند از اسارت این عالم ماده به در آید؛ دانشی که در تمام نظام‌های عرفانی نقشی محوری ایفا می‌کند، اینکه حقیقت وجودی ما چیست، از کجا آمده‌ایم و به کجا خواهیم رفت (Ehrman, 2003: 20). نجات و رستگاری در گرو یافتن کلید نجاتی است که عیسی با خود آورده که همانا معرفت (گنوس) است که آن هم از رهگذر شناخت هویت واقعی خود به دست می‌آید: «چون بخواهید خودتان را بشناسید، شناخته می‌شوید، و درمی‌یابید که شما یبید که شما یبید پسران پدر زنده. اما اگر خود را نشناسید، در مسکنت به سر می‌برید و شما یبید آن مسکنت» (گفته ۳). هیپولیتوس، از پدران کلیسا، هم از قول عده‌ای از گنوسی‌ان می‌نویسد: «اما عیسی گفت: پدر! بر این موجود [یعنی انسان] که شیطان در پی اوست و در زمین دور از نفس شما، سرگردان است، بنگر. او به دنبال رهایی از این هرج و مرج تلخ است و نمی‌داند چگونه خود را برهاند. پدر! به خاطر او مرا بفرست، با دارا بودن مَهرهای نجات هبوط خواهم کرد و همه آئون‌ها را پشت سر خواهم گذاشت... و امور پنهان طریق مقدّس را که من آنها را «دانش» نامیده‌ام، افشا خواهم کرد.» (Hippolytus, 1886: 5/104) از آنجا که جهان مسخر شده شیطان و دون است، پس هر دانشی که در آن به دست آید، صرفاً دانش مادی است و دانش واقعی از عالم علوی است. این عیسی است که دانش لازم را برای پیوند مجدد ارواح الهی با قلمرویی که از آنجا آمده‌اند به ارمغان می‌آورد اما در عین حال تنها او نیست که می‌تواند این دانش را ارائه دهد، بلکه هر کس که مانند عیسی شود، این توانایی را خواهد داشت: «آن کس که از دهان من بنوشد مانند من می‌شود. خود من او می‌شوم، و نهان‌ها بر او منکشف می‌گردند» (گفته ۱۰۸).

در *انجیل توماس* سخنان کمتری به‌طور مستقیم درباره جایگاه عیسی بیان می‌شود و لذا از اصطلاحات مسیح‌شناسی که بعداً در الهیات مسیحی می‌بینیم، استفاده نمی‌شود. واقعیت این است که هدف اصلی *انجیل توماس* بر عکس *انجیل یوحنا* ارائه دیدگاه‌های مسیح‌شناسی عیسی نیست بلکه هدف آن تمرکز بر روی پیام نجات‌بخش عیسی است نه شخص عیسی، به عنوان نمونه وقتی مردم از عیسی می‌خواهند که به آنها بگوید او کیست تا ایمان بیاورند، عیسی در پاسخ به ایشان به جای پرداختن به خود، به دیدن آنچه پیش روی آنهاست و شناخت ماهیت زمان اشاره می‌کند (گفته ۹۱)، پیام عیسی درباره ملکوت خدا دغدغه *انجیل توماس* است، نه پیام عیسی درباره عیسی. البته می‌توان از تکرار مداوم

«عیسی گفت» در انجیل توماس نتیجه گرفت که عیسی درصدد محقق ساختن ملکوت است اما با این حال، صرف سخنان عیسی به خودی خود نجات بخش نیست بلکه تلاش در حرکت در مسیر اوست که ستایش می‌شود که طی آن فرد معنای حقیقی کلام عیسی را فهمیده و به خودشناسی دست می‌یابد.

به بیانی دیگر، در انجیل توماس شاهد خلاصه‌ای از اسطوره‌های نجات‌شناسی هستیم که وضعیت انسان و احتمال نجاتش را به تصویر می‌کشند؛ عیسی خود را فرستاده‌ای می‌داند که در «وسط عالم» جای گرفته و با «جسم گوشتین» ظهور یافته ولی هیچ‌یک از «پسران انسان» را تشنه ندیده و به همین جهت «جانش غمگین» شده است. عیسی ایشان را کور دلانی معرفی می‌کند که با دست تهی به این دنیا آمده‌اند و با دست تهی هم از دنیا خواهند رفت (گفته ۲۸). هرچند در برخی از گفتارهای اناجیل هم‌نوا (مانند اول قرنتیان، ۱۵: ۳۴) همین تذکر و تنبّه وجود دارد اما بنابر نخستین گفته انجیل توماس، کسانی که «معنی و تأویل» «سخنان عیسی» را دریابند، هرگز طعم مرگ را نخواهد چشید. به نظر می‌رسد این سخنان رازآلود عیسی در انجیل توماس که احتیاج به تفسیر دارد، بر جنبه تعلیمی و تربیتی او تأکید ویژه‌ای دارد. فهم سخنان عیسی احتیاجی به مفسر خاصی مانند اربابان کلیسا ندارد و شخص با سلوک و سعی و تلاشی معنوی می‌تواند مستقیماً متوجه آنها گردد. این اظهارات را می‌توان با توجه به این نوشته صدر مسیحیت، اینگونه توضیح داد که از نظر عیسی تنها شناخت ضروری که باید در جستجوی آن بود، خودشناسی است نه حتی شخص عیسی که نور اولیه است.

عیسی، شاگردان و مسأله جانشینی

از گفتارهای گوناگون انجیل توماس اینگونه برمی‌آید که عیسی آمده است تا راهنمای شاگردان باشد و آنها را در جهت درست راهنمایی کند، یعنی به سمت قلب خودشان؛ جایی که هویت از قبل موجود خود را کشف خواهند کرد. بنابراین، حتی در گفته ۷۷ که در آن عیسی اعلام می‌کند که او نور است، تأکید واقعی بر بیان فضیلتی خاص نیست، بلکه در پی آن است که این واقعیت را بیان کند که همه چیز در نهایت به منبع نور می‌رسد. به همین دلیل است که این گفته بلافاصله پس از گفته ۷۶ و مثل «در و مروارید» که بیان‌کننده ارزش خودشناسی است، می‌آید.

عیسی اسرار خود را تنها به «شایستگان» خواهد گفت (گفته ۶۲) و به همین جهت از «میان هزار تن» تنها یک نفر و از میان «ده هزار تن» تنها دو نفر را برخواهد گزید» (گفته ۲۳) و به این ترتیب تأکید می‌شود که صرف شاگرد عیسی بودن موجب رستگاری نیست. عیسی بارها شاگردان را مورد خطاب قرار می‌دهد، مثلاً در جایی به آنها می‌گوید: اگر به حقیقت سخنانم گوش فرا دهید، «سنگ‌ها به خدمت شما درمی‌آیند و طعم مرگ را نمی‌چشید» (گفته ۱۹)، هرچند که عیسی افسوس می‌خورد که چرا شاگردان دیگر «سراغ» آنچه عیسی می‌داند را نمی‌گیرند (گفته ۹۲). او باز زبان تمثیل و تشبیه، دائماً در حال درس دادن به شاگردان است؛ هنگامی که «نوزادانی شیرخوار» را می‌بیند، آنان را به «وارد شونده‌گان به ملکوت» شبیه می‌داند و به شاگردان این اندرز را می‌دهد که اگر «دو را یکی سازند، ... وارد ملکوت می‌شوند» (گفته ۲۲) او به شاگردان می‌آموزد که اگر از ایشان پرسیدند «از کجا آمدید؟» و «کیستید؟» بگویند: از نور آمدیم، ما کودکان آن «نور» و «برگزیدگان پدر زنده» هستیم» (گفته ۵۰).

برای عیسی زن و مرد بودن شاگردان اهمیت ندارد و به همین جهت است که از هم‌کلامی با زنانی چون مریم مجدلیه و سالومه ابایی ندارد. او آمده است که به ایشان بیاموزد، اما در عین حال هر کسی را نیز به شاگردی نمی‌پذیرد بلکه شرط شاگرد شدن را منفور دانستن پدر و مادر می‌داند (گفته ۱۰۱). عیسی در پاسخ به پرسش مریم، شاگردان را به کودکانی تشبیه می‌کند که «در مزرعه‌ای که از آن ایشان نیست سکونت گزیده‌اند» و هنگامی که «صاحبان مزرعه» بیایند، آن کودکان مشتاقانه آن را «به ایشان باز پس دهند» (گفته ۲۱)؛ تشبیهی که بار دیگر و در پاسخ به پرسش شاگردان در مورد زمان دیدار دوباره با او مطرح می‌گردد: باید مانند «کودکان جامه‌ها را زیر پاهایتان بگذارید و لگد کنید»، در آن صورت است که مرا «دیده و نخواهید ترسید» (گفته ۳۷).

در برخی موارد، عیسی دیدگاه و نحوه نگرش شاگردان را مورد نقد قرار می‌دهد و به کج‌فهمی آنها خرده می‌گیرد که چرا از «آنچه به ایشان می‌گوید» او را نمی‌شناسند و محتاج به پرسش هستند. عیسی ایشان را به «یهودیانی» تشبیه می‌کند که «یا درخت را دوست دارند و از میوه‌اش بیزارند یا میوه را دوست می‌دارند و از درخت بیزارند» (گفته ۴۳). هر چند موضوع این گفته عدم شناخت عیسی است (مقایسه کنید با یوحنا، ۸: ۲۵) که یهودیان نه او را می‌شناسند و نه پدرش را، اما تفاوت در اینجاست که در این گفته این شاگردان هستند که از کیستی عیسی می‌پرسند نه یهودیان. عیسی شاگردان ناآگاه را مانند

یهودیانی می‌داند که طبیعت درخت (خدا) را با میوه (عیسی) یکسان نمی‌انگارند و از او اطاعت نمی‌کنند (Grant and Freedman, 1960: 156) هر چند که شاید از این گفته احساسات ضد یهودی استنباط شود اما عیسی به صورت ضمنی بر یکی بودن نوع درخت و میوه آن تأکید دارد (Bruce, 1974: 130).

عیسی در گفته‌ای دیگر خطاب به شاگردان می‌گوید: «روزهایی خواهد بود که در پی من خواهید گشت و مرا نخواهید یافت» (گفته ۳۸) که در ضمن آن به عدم تلاش شایسته شاگردان برای دریافت حقایق از لسان عیسی اشاره دارد؛ گفته‌ای که علاوه بر همسان‌هایی که در عهد جدید دارد (متی، ۱۳: ۴۵-۴۶، ۶: ۱۹-۲۱) در متون غیررسمی نیز مشابهاتی دارد، به عنوان نمونه، در کتاب مزامیر مانوی آمده است: «من چیزی برای گفتن دارم اما کسی را ندارم که آن را به وی بگویم» (A Manichaean Psalm-Book: Part II, 1938: 187). در هر صورت از این گفته انجیل توماس برمی‌آید که عیسی به قدرناشناسی و عدم درک حضور او از سوی شاگردان و سستی در جستجوی مستمر ایشان اشاره می‌کند و ضمن زدن تلنگری به آنها در پی آن است که شاگردان را برای روزهایی که در میانشان نیست، آماده سازد (Funk and et al, 1993: 494).

هنگامی که شاگردان جایگاه عیسی را جویا می‌شوند، او اینگونه بیان می‌کند: «در درون مردی از نور، نور هست، و او کل عالم را روشن می‌کند.» (گفته ۲۴) آنها که می‌دانند عیسی از ایشان جدا می‌شود، از او می‌خواهند که رهبری برای آنان تعیین کند. عیسی در پاسخ به ایشان می‌گوید: «هرکجا باشید» باید به نزد یعقوب عادل، کسی که به خاطر او آسمان و زمین به وجود آمده است، بروید (گفته ۱۲). جوابی که عیسی به شاگردان می‌دهد، همسان گفتگوهایی است که در عهد جدید (مرقس، ۹: ۳۳-۴ و یوحنا، ۱۴: ۲-۳) شاهد آن هستیم، جایی که می‌گوید: می‌روم تا «مکانی» برای شما آماده کنم؛ مکانی که برای رسیدن به آن باید از یعقوب عادل پیروی کنید. در هر حال هرچند ممکن است در «آن مکان» یعقوب دارای یک قدرت فوق‌طبیعی قلمداد شود اما در انجیل توماس مطلبی وجود ندارد که بتواند چنین تفسیری را تأیید کند (Grant, Freedman, 1960: 131).

این گفته انجیل توماس به‌طور خاص، به جهت تعیین جانشینی عیسی تنظیم شده است. امری که در انجیل رسمی نه با نام یعقوب بلکه مثلاً با عناوینی چون تسلی‌دهنده، یار و پشتیبان در یوحنا، ۱۴: ۱۶، ۲۶؛ ۱۵: ۲۶ و ۷: ۱۶ و نیز جانشینی پطرس در یوحنا، ۲۱: ۱۷-۱۵ بر آن تأکید شده است. هر چند تنها او نبوده است که به لقب عادل (اعمال

رسولان، ۷: ۵۲) معروف بوده است ولی نهایتاً او به عنوان رهبر جامعه مسیحی و رئیس کلیسای بیت‌المقدس مورد پذیرش مؤمنین واقع شده بود (Lüdemann, 2001: 596). پژوهشگری نیز در این میان معتقد است عبارت «هر کجا که باشید» در این گفته به محل مأموریت حواریون به عنوان مبلغین عیسی اشاره دارد و طی آن ایشان موظف هستند گزارش فعالیت‌های خود را به محضر یعقوب در اورشلیم فرستاده و عمل خود را با معیار او بسنجند؛ چه آنکه یعقوب کسی است که به آن سطح از آگاهی رسیده که پیشوای باورمندان به سوی نور باشد (Price, 2000: 53).

نکته مهم دیگری که جلب توجه می‌کند آن است که از سویی توماس در واقع یک شخصیت پیرامونی و حاشیه‌ای است که در دیباچه از او به عنوان نویسنده این انجیل سخن رفته است و فقط در گفته ۱۳، نقشش برجسته جلوه می‌کند و از او به عنوان فردی «صاحب سر» یاد می‌شود؛ از سویی دیگر در گفته ۱۲، مقرر می‌شود یعقوب عادل پس از عیسی رهبر جامعه مسیحی شود (Meier, 1994: 3/255). این تناقض مورد توجه سایر محققان این حوزه بوده است که چگونه با وجود حضور توماس به عنوان محرم اسرار عیسی، این یعقوب است که رهبر بعدی جامعه مسیحی معرفی می‌گردد؟ (Quispel, 1966: 380) در پاسخ باید گفت هرچند در گفته ۱۳ این توماس است که صاحب سر معرفی می‌گردد اما باید در نظر گرفت که از این گفته اینگونه بر نمی‌آید که صاحب سر بودن تنها منحصر به توماس است بلکه جانشینی و رهبری جامعه مؤمنین در اختیار کسی خواهد بود که نص صریحی از سلف خود داشته باشد. امری که در گفته ۱۲ شاهد آن هستیم و در آن به صراحت به جانشینی یعقوب تأکید می‌گردد؛ یعقوبی که یاد و خاطره‌اش با چاشنی افسانه و اسطوره همراه و همواره در میان مسیحیان مورد احترام بوده است.

نتیجه‌گیری

عیسی نقش اصلی را در انجیل توماس دارد و گویی انجیل توماس ولایت‌نامه‌ای است که عیسای ولی در آن سخن می‌گوید و به هر آنکه معنای کلامش را بفهمد، حیاتی ابد می‌چشاند. انجیل توماس که گفتارهای رازآمیز «عیسای زنده» را ضبط کرده است (دیباچه) از نظر لحن و ساختار بسیار متفاوت با سایر نوشته‌های عهد جدید است؛ نه در آن بحث و مناقشه‌ای وجود دارد و نه روایتی و در عوض، مفاهیم عرفانی در قالب گفته‌های منحصر به فرد «شخص عیسی»، گفتگوها یا مثل‌های کوتاه بیان می‌شوند.

عیسی در *انجیل توماس* نور کلی است که هیچ معجزه جسمانی‌ای انجام نمی‌دهد، هیچ پیش‌بینی پیامبرگونه‌ای را آشکار نمی‌سازد و هیچ ملکوت آخرالزمانی‌ای را برای ایجاد نظم نوین جهانی اعلام نمی‌کند. عیسای توماس برای گناهان هیچ‌کس به صلیب کشیده نشده و در عید پاک نیز از گور برنخاسته و قیام نمی‌کند. در *انجیل توماس* به جنبه مسیحایی عیسی اشاره‌ای نمی‌شود بلکه از طریق گفته‌های مبهم و رازآلود عیسی که حامل قدرت و حکمت است، شاهد ارائه آموزه‌های عرفانی او به جهت دستگیری رهروان هستیم. عیسی تمرکز مخاطب را نه بر خود بلکه بر پیام نجات‌بخشش معطوف می‌سازد و قول می‌دهد که اگر کسی به معنای کلامش پی ببرد، طعم مرگ را نچشد (گفته ۱) و آن کس که در این راه جستجو کند، حقیقت را خواهد یافت (گفته ۲ و ۹۱). در حقیقت تصویری که *انجیل توماس* از عیسی ارائه می‌دهد با تصویر عیسی در قرآن و اسلام شباهت بیشتری دارد و شاید بتوان چنین استنتاج کرد که تعالیم این انجیل، بر خلاف الهیات رسمی مسیحی، نزدیک‌تر به کلمات و تعالیم عیسی است.

عیسی که حضوری همیشگی دارد، اسرارش را تنها به شایستگان می‌گوید و دوری از خود را دوری از ملکوت برمی‌شمارد اما در عین حال حقیقت الهی را منحصر در خود نمی‌داند بلکه عیسی شدن در نظرش ممکن و در دسترس همگان است. او زنده‌ای است که خود را سنگ معیار معرفی می‌کند و با صفت کلّ و نور می‌شناساند. عیسی که از عالم علوی آمده، خود را موحدی می‌داند که از پدر چیزهایی به او داده شده است و وظیفه دارد که سالکان را به سمت خودشناسی راهنمایی کند. فهم سخنان عیسی احتیاجی به مفسر خاصی ندارد و هر کسی با تلاش معنوی می‌تواند مستقیماً متوجه آنها گردد و دانش آگاهانه لازم را جهت شناخت گوهر وجودی خود کسب کند. در میان شاگردان که برگزیدگان نیز هستند، این توماس است که صاحب سر است و در همه گفتارها حضورش در کنار عیسی حس می‌شود ولی در عین حال یعقوب عادل، برادر عیسی، به‌عنوان جانشین و رهبر بعدی مؤمنین مسیحی معرفی می‌شود.

منابع

- A Manichaean Psalm Book: Part II, Charles R. C. Allberry (ed.), Stuttgart, Kohlhammer, 1938.
- Barnstone, Willis and Meyer, Marvin W., *The Gnostic Bible*, Boston, Shambhala, 2003.
- Bruce, Frederick, *Jesus and Christian Origins Outside the New Testament*, Eerdmans Pub Co., 1974.
- Conze, Edward, "Buddhism and Gnosis", In *Le Origini dello Gnosticismo: Colloquio di Messina*, Ugo Bianchi, Brill, 1967.
- Crossan, John D., *The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant*, San Francisco, HarperCollins, 1991.
- Cyril of Jerusalem, *Catechetical Lectures*, In *the Fathers of the Church*, Translated by John Henry Parker, London, Oxford, 1839.
- Doresse, Jean, *The Secret Books of the Egyptian Gnostics*, MjF Books, 1997.
- Dunn, James D. and Rogerson, John, *Eerdmans Commentary on the Bible*, Eerdmans Pub Co., 2003.
- Ehrman, Bart D., *Lost Scriptures*, Oxford University Press, 2003.
- Finegan, Jack, *Hidden Records of the Life of Jesus*, Pilgrim Press, 1969.
- Funk, Robert W., and et al., *The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus*, San Francisco, Harper San Francisco, 1993.
- Grant, Robert and Freedman, David, *The Secret Sayings of Jesus according to The Gospel of Thomas*, Fontana Books, 1960.
- Hippolytus, *The Refutation of All Heresies*, John H. MacMahon (trans.), In *The Apostolic Fathers*, Philip Schaff (ed.), Christian Classics Ethereal Library, 1886.
- Koester, Helmut, *Ancient Christian Gospels*, Trinity Press International, 1992.
- Lüdemann, Gerd, *Jesus After 2000 Years*, Prometheus, 2001.
- Meier, John P., *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus*, New York, Doubleday, 1994.
- Meyer, Marvin W., *The Gospel of Thomas: The Hidden Sayings of Jesus*, San Francisco, Harper & Collins, 1992.
- Origen, *Homilies on Luke*, in *The Library of Fathers of the Holy Catholic Church*, Translated by Joseph T. Lienhard, The Catholic University of America, 1996.
- Pagels, Elaine, *Beyond Belief: The Secret Gospel of Thomas*, New York, Vintage, 2004.
- Patterson, Stephen J., "The Gospel of Thomas and Jesus", *Dialogue: A Journal of Mormon Thought*, vol. 28, no. 2, 1995.
- Price, Robert M., *Deconstructing Jesus*, Prometheus, 2000.
- Quispel, Gilles, "The Gospel of Thomas and the Gospel of the Hebrews", *New Testament studies*, vol. 12, 1966.

- Robinson, James M., *The Nag Hammadi Library (NHL)*, 3rd ed., San Francisco, Harper One, 1990.
- Skinner, Christopher W., *What Are They Saying About: The Gospel of Thomas*, New Jersey, Paulist Press, 2012.
- *The Act of Thomas*, In *Apocryphal New Testament*, Translated by Montague Rhodes James, Oxford University Press, 1924.
- Wilson, Robert McL., *Studies in Gospel of Thomas*, A. R. Mowbray & Co. Limited, 1960.
- Zinner, Samuel, *The Gospel of Thomas*, 2nd ed., London, The Matheson Trust, 2016.

